

Marcin SKALSKI
Uniwersytet Warszawski

ŹRÓDŁA SEPARATYZMU W UKRAIŃSKIM DONBASIE

Abstrakt:

Artykuł omawia proces formowania się struktury społecznej Donbasu i kształtowania jego specyfiki na tle innych regionów, które wchodziły w skład państwa ukraińskiego. Uwzględniono szczególnie procesy industrializacji, powstania kultury górniczej, a także stosunku do języka i kultury rosyjskiej mieszkańców regionu, co w znacznej mierze zaważyło na odrębności Donbasu na tle innych części państwa. W momentach kryzysów politycznych odrębność ta ujawnia się w formie postulatów separatystycznych wobec Kijowa, będącego wyrazem autentycznej woli mieszkańców ukraińskiego Donbasu.

Słowa kluczowe: tożsamość narodowa, Donbas, Ukraina, odrębność, industrializacja, społeczeństwo.

Peryferie wobec nowego centrum. Donbas w granicach Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad

Ukraińska Socjalistyczna Republika Rad była nominalnie ukraińskim i formalnie niepodległym ukraińskim państwem. Ukraiński charakter tej struktury bywa jednak kwestionowany, szczególnie przez nacjonalistyczny nurt tamtejszej historiografii. Niewątpliwie jednak ukraińska republika radziecka była matrycą dla współczesnego państwa ukraińskiego. Bez względu na ocenę władzy sowieckiej na Ukrainie, trzeba mieć na uwadze, iż pod względem terytorialnym Ukraina jest beneficjentem przebywania w składzie Związku Socjalistycznych Republik Rad. To właśnie ukraińskie państwo radzieckie było realnym desygнатem Ukrainy, która nie była w stanie zaistnieć na dłużej w wyniku wydarzeń z lat 1917-1921, określanych przez ukraińską historiografię mianem „rewolucji narodowo-wyzwoleńczej”.

Komuniści nie byli jedynymi, którzy odwoływali się do idei ukraińskiej państwowości. Przed utworzeniem Ukraińskiej SRR Ukraińska Centralna Rada proklamowała Ukraińską Republikę Ludową, lecz dopiero IV Uniwersał deklarował jej pełną niepodległość, gdyż wcześniej mowa była jedynie o pewnej formie autonomii w ramach Rosji. Jak pisał Włodzimierz Pawluczuk:

„Dziewiętnastowieczni patrioci Ukrainy [...] nie mówili o niepodległej Ukrainie i - co więcej - nie myśleli o tym. Ale nie myśleli o tym nawet Hruszewski i Winnyczenko, przywódcy Centralnej Rady Ukrainy w 1917 r., postulując jedynie autonomię Ukrainy w ramach Rosji” (Pawluczuk 1998, s. 81).

Większość polityków Centralnej Rady nie wyobrażała sobie funkcjonowania Ukrainy w innej formie aniżeli w związku z Rosją (Кравченко 1997, s. 84-85). I Uniwersał Centralnej Rady proklamował autonomię Ukrainy w ramach Rosji w czerwcu 1917 roku pod naciskiem delegatów wojskowych i chłopstwa, które było siłą napędową ukraińskiej rewolucji. W lipcu doszło do podjęcia rozmów między Centralną Radą a rosyjskim Rządem Tymczasowym, których efektem było uznanie przez rząd rosyjski obszaru dziewięciu guberni za terytorium ukraińskie oraz uznania Centralnej Rady za przedstawicielstwo narodu ukraińskiego (Studenna-Skrucka 2014, s. 129). Strona ukraińska wycofała się wówczas z proklamacji autonomii i wydała II Uniwersał, który potwierdzał ugodę z rządem rosyjskim.

Jednak Tymczasowa Instrukcja Rządu Tymczasowego z 4 sierpnia 1917 roku dla Sekretariatu Generalnego przekreślała postanowienia zawartej ugody i zawężyła przedstawicielstwo Centralnej Rady do guberni kijowskiej, podolskiej, wołyńskiej, połtawskiej i czernihowskiej z wyjątkiem czterech jej północnych powiatów. Wcześniej strona rosyjska zaakceptowała ukraiński charakter ziem uznanych za takowe przez Fedira Matuszewskiego z Towarzystwa Ukraińskich Postępowców, który w kwietniu 1917 roku wygłosił w Kijowie na zwołanym przez Centralną Radę Wszuchukraińskim Kongresie Narodowym referat, w którym zawarł ukraiński program terytorialny (*Права національних меншостей...* 2003). Doszło więc do istotnej modyfikacji względem Donbasu, który nie wchodził już na mocy wspomnianej Instrukcji w skład zawężonego przez stronę rosyjską terytorium ukraińskiego.

W raporcie sporządzonym dla Rządu Tymczasowego przez Nikołaja von Ditmara, przewodniczącego Rady Przemysłowców Górniczych Południa Rosji, zatytułowanym „Ukraińska autonomia i Zagłębie Donieckie”, zwraca się uwagę na wagę Zagłębia Donieckiego dla rosyjskiego przemysłu:

„Wiadomo, że delegaci Centralnej Rady zaliczają terytorium guberni charkowskiej, jekaterynosławskiej, taurydzkiej i chersońskiej do obszaru podporządkowanego tejże Radzie. Konieczne jest zwrócenie uwagi, iż na terenie tych czterech guberni (oraz częściowo w granicach Obwodu Wojska Dońskiego) znajdują się Donieckie Zagłębie węgla kamiennego oraz Krzyworoskie Zagłębie rudy żelaza, a także wszystkie zakłady metalurgiczne południa Rosji. Cały ten przemysł górniczy stanowi nie krajowy czy miejscowy, ale ogólnopaństwowy majątek i ze względu na jego kolosalne znaczenie dla egzystencji Rosji nie może być mowy o tym, aby mógł on znajdować się w posiadaniu kogokolwiek innego niż całego narodu i podporządkowywać się jakiegokolwiek innej władzy niż władzy całego narodu – władzy państwa. Ani państwo, ani jego organy – jak Rząd – nie mogą odebrać narodowi stworzonego jego wielowiekowym

wysiłkiem i środkami południowego przemysłu górniczego podstawy ekonomicznego rozwoju oraz potencjału wojennego i przekazać go prowincjonalnej autonomii, a może nawet i federacji”.

W III Uniwersale, wydanym już po przewrocie bolszewickim, Centralna Rada potwierdziła swoje aspiracje do guberni katerynosławskiej (*III Універсал Центральної Ради...*, 2001, s. 267), co oznaczało, że tereny Donbasu zostały uznane za etnograficznie ukraińskie. Takie kryterium bowiem uznano za obowiązujące przy wyznaczaniu terytorium ukraińskiego. Jak twierdzi Grzegorz Skrukwa, było to w zasadzie jedyne kryterium, które nie obróciłoby się przeciwko samym Ukraińcom (Skrukwa 2008, s. 122-123). Podstawą do wyznaczania ukraińskiego terytorium były wyniki rosyjskiego spisu z 1897 roku.

Własną koncepcję Ukrainy posiadały także lokalne ośrodki bolszewickie. W 1917 roku były one skupione wokół Komitetów Obwodowych Kraju Południowo-Zachodniego (bolszewicy kijowscy) i Zagłębia Doniecko-Krzyworoskiego (bolszewicy jekaterynosławscy). Obydwa podlegały Komitetowi Centralnemu Rosyjskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej (bolszewików) w Piotrogradzie. Obydwa ośrodki widziały Ukrainę jako część Rosji, w samej niepodległości widząc posunięcie kontrrewolucyjne (Studenna-Skrukwa, *ibidem*, s. 136). W nurcie bolszewików kijowskich można było wyprowadzić grupę zwolenników odrębności Ukrainy (Wasył Szachraj, Serhij Mazlach, Jewhen Neronowycz), lecz miałyby to być Ukraina pozostająca w związku z Rosją na zasadzie równości (Bilinsky 1977, s. 109). Wciąż funkcjonująca Centralna Rada, gdzie bolszewicy mieli jedynie dziesięć miejsc na prawie osiemset, była nadal istotnym komponentem ukraińskiego życia politycznego. Bolszewicy potrafili nawet współdziałać z Centralną Radą przy zwalczaniu Rządu Tymczasowego (Reshetar, 1997, s. 165). Dla zobrazowania wpływu, jaki na kijowskich bolszewików wywarli socjaldemokraci z Centralnej Rady, których utożsamiano z ukraińskim ruchem narodowym, John Reshetar opisuje rywalizację o palmę pierwszeństwa między socjaldemokratami a bolszewikami w obszarze występowania na rzecz ukraińskiej niepodległości (*ibidem*, s. 184).

Z kolei bolszewicy jekaterynosławscy nie patrzyli na przyszłe państwo radzieckie jako federację narodów, lecz jednostek terytorialno-ekonomicznych (Studenna-Skrukwa, *ibid.* s. 137). Brali oni pod uwagę powiązania przemysłu Donbasu z organizmem gospodarczym Rosji, co wykluczało racjonalność podporządkowania go Kijowowi. Rozbieżności na linii Kijów-Donbas pojawiły się podczas I Wszechukraińskiego Zjazdu Rad w Charkowie w grudniu 1917, gdzie obydwie ośrodki powołały radziecką Ukraińską Republikę Ludową, usiłując stworzyć wspólny front przeciwko Centralnej Radzie. Kijowski ośrodek bolszewicki forsował utworzenie republiki radzieckiej obejmującej całe terytorium etnograficzne, zaś katerynosławski Ukrainę widział co najwyżej na Prawobrzeżu, południowo-wschodnia Rosja zaś miała w ich wizji być zorganizowana w odrębne republiki podporządkowane władzy w Moskwie.

W związku z tym w listopadzie 1917 roku bolszewik Fiodor Siergiejew „Artiom” zainicjował ideę powołania osobnej republiki radzieckiej, która obejmowałaby Zagłębie Doniecko-Krzyworoskie. Idea ta została podjęta na wspomnianym zjeździe w Charkowie, gdzie postanowiono, iż Zagłębiu Doniecko-Krzyworoskiemu przysługuje prawo do samostanowienia i jedności terytorialnej w ramach radzieckiej Rosji¹. Przy proteście bolszewików kijowskich w trakcie IV Obwodowego Zjazdu Rad Zagłębia Doniecko-Krzyworoskiego w dniach 27-31 stycznia 1918 roku powołano Republikę Doniecko-Krzyworoską. De facto była to jednak efemeryda, która nigdy nie objęła postulowanego terytorium, tj. guberni jekaterynosławskiej, wybrzeża Morza Azowskiego po Rostów nad Donem, Charkowszczyzny i Sumszczyzny.

Plenum Komitetu Centralnego Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) zwołane na 15 marca 1918 roku, w którym brał udział Lenin, postanowiło jednak, iż Donbas będzie uznany za część Ukrainy². Formalnej likwidacji Republika Doniecko-Krzyworoska uległa podczas II Wszuchukraińskiego Zjazdu Rad, który miał miejsce 17 marca 1918 roku w Jekaterynosławiu. Wówczas ogłoszono Ukrainę Federacyjną Republiką Radziecką, w składzie której Zagłębie Doniecko-Krzyworoskie miało funkcjonować na prawach autonomii.

W taki oto sposób zrealizowano odnośnie Donbasu postulaty środowiska bolszewików kijowskich takich jak Mykoła Skyrpnik, Jurij Łapczyński czy Wasyl Szachraj, którzy skutecznie bronili integralności Ukrainy przed Moskwą (Studenna-Skrukwa, *ibid.* s. 143). Dowodzi to, że przynajmniej do pewnego momentu komunistyczna ortodoksja mogła iść w parze z zabieganiem o odrębność ukraińskiego tworu państwowego.

Ostateczne uregulowanie granicy rosyjsko-ukraińskiej nastąpiło 16 października 1925 roku. Wtedy to, po szeregu zmian dotyczących przynależności państwowej terytoriów przygranicznych, m.in. Taganrogu, Centralny Komitet Wykonawczy ZSRR wydał rezolucję o Uregulowaniu granic Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad z Rosyjską Socjalistyczną Federacyjną Republiką Rad i Białoruską Socjalistyczną Republiką Rad. Od tej pory można już mówić o rosyjskiej i ukraińskiej części Donbasu, który to podział przetrwał także rozpad ZSRR i formalnie trwa do dzisiaj. Jednakowoż terytorialny podział Donbasu na część ukraińską i rosyjską bynajmniej nie zmienił trwałego, jak się okazało, oblicza tej jego części, która znalazła się pod formalnym zwierzchnictwem Kijowa. Ilia Kononow przywołuje w tym kontekście jeden z radzieckich protokołów z lat dwudziestych XX wieku, w którym zakwalifikowano Ługańsk jako miasto rosyjskie. Niekiedy też posługiwano się

---

¹ „Донецкий пролетарий”, 14.12.1917, za: Г. Турченко, 2005, s. 91.

² *Большевистские организации Украины период установления и укрепления Советской власти (октябрь 1917 – апрель 1918 гг.). Сборник документов и материалов*, Киев 1962, s. 66, za: *Ерхов (red.) 1976*, s. 38.

terminem „umownie ukraińskich” miast (Корохов 2000, s. 131). Donbas tylko powierzchownie został objęty procesem „korienizacji”, tj. faworyzowania przez władze kultury i języka narodu tytularnego danej republiki. Zaważyły na tym względy praktyczne – personel techniczny obsługujący doniecki przemysł składał się niemal w całości z etnicznych Rosjan. Zarazem w skali całej republiki ukraińskiej Rosjanie przeważali w gronie pracowników umysłowych wśród specjalistów technicznych. W 1926 roku stanowili oni 34% zatrudnionych w administracji i 43% w przemyśle. Warstwa ta została w rzeczywistości zwolniona z procesów ukrajinizacji (Кравченко 2007, s. 143-144; Kociop 1968, s. 497).

Gospodarczy rozwój regionu był uzależniony od przemysłu. Napływ kadry technicznej do Donbasu tym bardziej sprzyjał zwiększeniu wpływów języka i kultury rosyjskiej. Następował jednocześnie napływ ludności ze wsi, która uciekała przed kolektywizacją. O skali urbanizacji Donbasu świadczy fakt, iż 1939 roku 74% ludności regionu mieszkało w miastach (Studenna-Skrucka, ibid. s. 149; Кравченко, ibid. s. 156). Język rosyjski, zważywszy na jego rolę w przemyśle, kojarzył się z prestiżem społecznym i zwiększonymi zdolnościami adaptacyjnymi. W związku z tym język ukraiński samoistnie spychany był do niszy zarezerwowanej dla sfery prywatnej i odświętnego folkloru. Rosyjski zaś dominował w sferze zawodowej. W ukraińskie wpływy uderzała pośrednio także rabunkowa polityka kierownictwa państwowego wobec wsi. Uwarunkowane było to rustykalnym charakterem kultury ukraińskiej, dla której wieś była bastionem. Jak pisze Wojciech Zajaczkowski (2009, s. 197):

„Śmierć tradycji wiejskiej, jakkolwiek bardzo dotkliwa, nie oznaczała końca kultury rosyjskiej, która w XX wieku miała charakter miejski. W przypadku narodów, które w krąg oddziaływania miasta weszły dopiero w XIX, a w bardzo wielu przypadkach dopiero w XX w., utrata wsi stawiała pod znakiem zapytania istnienie kultury, jako takiej”.

Dominację języka rosyjskiego utrwaliły uwarunkowania powojennej odbudowy Donbasu. W latach 1946-1950 do obwodu donieckiego skierowano 246 tys. robotników z Rosji, Białorusi i Moldawii. Z kolei od października 1947 do maja 1948 roku do pracy w regionie skierowano 12 tys. robotników z obwodów kijowskiego, żytomierskiego, zaporoskiego i czernihowskiego (Studenna-Skrucka, ibid. s. 153). W takim tygłu rosyjski pełnił rolę *lingua franca*. O specyfice regionu definiowanej przez wymogi przemysłu świadczą statystyki szkolne. W porównaniu z rokiem szkolnym 1951/1953 do roku 1985/1986 odsetek uczniów uczących się w języku ukraińskim w obwodzie ługańskim spadł z 40,5% do 8,5%. W przypadku obwodu charkowskiego stosunek ten wynosi 71,8% do 27,9%. Jednocześnie jednak w obwodzie sumskim we wschodniej Ukrainie w połowie lat osiemdziesiątych po ukraińsku naukę pobierało blisko 50% uczniów. Region ten jednak zachował swój rolniczy charakter, podczas gdy obwody charkowski i ługański były przedmiotami industrializacji, która pociągała za sobą wzrost wpływów języka rosyjskiego.

Etos górniczy jako źródło separatyzmu kulturowego Donbasu

Tym, co wyraźnie odróżnia Donbas od reszty Ukrainy, jest ukształtowany i rozpowszechniony etos górnika. Jest on o tyle istotny, że nie mieści się w przyjętym kanonie ukraińskości. Oparcie „galicyjskiej” koncepcji narodu ukraińskiego na kulturze wiejskiej (której najbardziej widocznym objawem jest popularność tzw. wyszywanki – ludowej koszuli) wyłączało Donbas z doświadczenia ogólnoukraińskiego. Specyficzne doświadczenie zawodowe i socjalne związane z wydobywaniem surowców, pracą w wielkich zakładach przemysłowych, miały także wpływ na specyficznie lokalne problemy, jakich nie znała i z jakimi nie borykała się pozostała część Ukrainy.

Chłopskie pochodzenie większości robotników szukających pracy w Donbasie na przełomie XIX i XX wieku powodowało, że przejście do świata, w którym głównym rodzajem pracy jest górnictwo, było dla nich szokiem (Михненко 1999, s. 25-26). Jednocześnie, warunkowało to utrwalenie dominacji rosyjsko-ukraińskiej w regionie (Кононов, *ibidem*, s. 121). Niebezpieczeństwo związane z podejmowaną pracą, uczucie lęku, niepewności, było oswajane przez różnego rodzaju aforyzmy czy też rymowane pieśni górnicze. Istnienie tego typu zjawiska kulturowego wykraczało jednak poza obszar zainteresowania ukraińskich etnografów, którzy skupieni byli przede wszystkim na folklorze wsi (Білецька 1927, s. 61).

Jak wspomniano wcześniej, robotnicy w Donbasie przełomu XIX i XX wieku nie zrywali jednak całkowicie związków ze wsią, a ich praca w kopalniach miała charakter sezonowy. Przyczyną tego stanu rzeczy było bardzo częste traktowanie pracy w charakterze górnika, jako sposobu na zarobienie dodatkowych pieniędzy, by udoskonalić gospodarstwa rolne. Niemniej, zachodził także proces coraz silniejszego zespalania własnego stylu życia z nowym charakterem pracy, co osłabiało stopniowo identyfikację z modelami zachowania wyniesionymi z rodzinnej wsi. Zanikał czynnik stabilności, a w życiu robotnika pojawiał się element ryzyka. Wciąż jednak obecne były wśród robotników w Donbasie z przełomu XIX i XX wieku niektóre mocne przyzwyczajenia wyniesione ze wsi, np. próby samodzielnego wytwarzania żywności w przydomowych ogródkach (Грицак 2008, s. 147).

Sama klasa robotnicza była wówczas wciąż zakorzeniona we wsi, mimo powolnego rozluźniania swoich związków z rodzinnymi stronami. Dlatego tamtejsze masy robotnicze były wciąż niesprzyjającym terenem do rewolucyjnej agitacji (Wynn, 1922, s. 71). Wpływało na to kilka czynników. Po pierwsze, był to podział wśród samych robotników, z których można było wyodrębnić robotników fabrycznych oraz górników. Ci drudzy wciąż pozostawali pod wpływem wsi, żyli w izolacji od reszty społeczeństwa (Friedgut 1989, s. 329-330). Po drugie, potencjalny ruch robotniczy nie doczekał się tam własnej zaangażowanej inteligencji, przywódców zdolnych uformować daną klasę społeczną w grupę potrafiącą formułować postulaty polityczne. Po trzecie, kontakty między robotnikami ograniczały i utrudniały niemałe odległości

między rozszanymi po stepie kopalniami (Куромія 2002, s. 84). Zatem, jak pisze Marta Studenna-Skrucka (ibid. s. 191), do rewolucji 1905 roku górnicy Donbasu żyli chęcią powrotu na wieś, zaś ich zaangażowanie w pracę wynikało z konieczności poprawy swojej sytuacji materialnej. Sezonowe zatrudnianie w górnictwie wciąż nie było więc świadomą decyzją o zmianie miejsca osiedlenia, zmianie sposobu życia, nawyków, przyzwyczajzeń itp. Zarazem, po zalegalizowaniu po 1905 roku związków zawodowych górnicy Donbasu wciąż pozostali politycznie indyferentni, wcześniej uczestnicząc w rewolucji jedynie na zasadzie rozładowywania gniewu i czystej kontestacji, bez zarysowania własnej, klasowej alternatywy dla istniejących realiów.

Pod względem administracyjnym ukraiński Donbas, rozumiany jako obwody doniecki i lugański, ostatecznie ukształtował się w roku 1932, kiedy utworzono obwód doniecki Ukraińskiej SRR składający się z siedemnastu dotychczasowych rejonów przemysłowych Donbasu oraz trzynastu rejonów z obwodu charkowskiego i sześciu z obwodu dnipropietrowskiego. Dodatkowe rejonu miały stanowić zaplecze rolniczo-żywnościowe dla zagłębia przemysłowego³. W 1938 roku obwód doniecki podzielono na staliński (późniejszy doniecki) i woroszyłowgradzki (późniejszy lugański), który to podział przetrwał także za czasów niepodległej Ukrainy.

Do lat pięćdziesiątych XX wieku Donbas pełnił rolę najważniejszego zagłębia przemysłu ciężkiego i głównej bazy paliwowo-energetycznej ZSRR. Jednocześnie radziecka propaganda kreowała górników na bohaterów pracy, postaci heroiczne, a jednocześnie uświadomione politycznie i oddane ojczyźnie. Donbas miał być przykładem regionu, w którym taka postawa jest dominująca wśród robotników. To właśnie stamtąd pochodził słynny Aliksiej Stachanow, który podczas swojej zmiany w nocy z 30 na 31 sierpnia 1935 wielokrotnie pobił normę wydobywania węgla, dając początek usankcjonowanemu przez władze partyjne „ruchowi stachanowskiemu”. Jednocześnie władze faworyzowały górników na tle przedstawicieli innych zawodów. Propaganda i polityka władz nie uwzględniała jednak takich czynników jak niebezpieczeństwo związane z wykonywaniem zawodu czy rygorystycznymi warunkami podczas osiągania norm pracy.

Donieckie Zagłębie Węglowe było traktowane przez władze radzieckie priorytetowo, szczególnie w kontekście potrzeby odbudowy lokalnego przemysłu po zniszczeniach z okresu wojny domowej w Rosji. W latach 1926-1939 liczba ludności miejskiej w ówczesnym obwodzie woroszyłowgradzkim wzrosła czterokrotnie, zaś w stalińskim – blisko 3,7-krotnie. Pod koniec lat trzydziestych w tym pierwszym, liczba ludności miejskiej stanowiła 78% ogółu, zaś w drugim – 65,7% (Горогія 2006, s. 316). Jednakowoż w latach trzydziestych 20% ludności obwodu stalińskiego i blisko 40% ludności obwodu

---

³ Лист ЦК КП(б) до ЦК ВКП(б) з пропозицією заснувати Донецьку та Чернігівську області, 26.06.1932, [w:] В.К. Козирев, 2002.

woroszyłowgradzkiego stanowiły osoby zamieszkujące miejscowości typu miejskiego, które w rzeczywistości nie posiadały zwartej infrastruktury miejskiej i funkcjonowały jako osady robotnicze w pobliżu zakładów. Jednocześnie w okresie międzywojennym dało się zaobserwować napływ dwóch grup migrantów – w latach dwudziestych byli to przybysze z Rosji, Tatarstanu czy Białorusi, zaś w latach trzydziestych opuszczający ukraińskie wsie chłopci, uciekający przed głodem (Алфоров 2007, s. 78). Do migrowania do Donbasu zachęcały poprzez akcje propagandowe także władze państwowe. W 1932 roku wprowadzenie paszportyzacji uniemożliwiło samowolne opuszczanie wsi przez chłopów, co poskutkowało zmonopolizowaniem przez państwo naboru do pracy w zakładach przemysłowych. Zarazem, warunki wojenne skłoniły państwo do wprowadzenia w czerwcu 1940 roku zakazu samowolnego opuszczania przedsiębiorstw przez robotników.

Powojenna odbudowa regionu po 1945 odbywała się na zasadzie eksploatacji robotników. Przy odbudowie pracowali robotnicy z pozostałych części Ukrainy, repatrianci, jeńcy wojenni, czy też więźniowie. Jednocześnie do pracy w Donbasie wysyłano młodzież uczestniczącą w przymusowym naborze do szkół zawodowych (Саржан 1998, s. 73). Warunki pracy były wysoce niesprzyjające: obowiązywały bardzo wysokie normy, robotnicy mieszkali w barakach, racje żywieniowe były niewielkie. Jednocześnie brakowało podstawowej infrastruktury takiej jak np. wodociągi. Co więcej, od wynagrodzeń władze zabierały niekiedy nawet do 30% ich wartości (Даниленко, Лаас 2010, s. 316).

Warunki panujące w regionie skłaniały ludzi do podejmowania prób ucieczki, które były traktowane jako dezercja i ścigane przez organa państwowe. Władza radziecka odnotowywała na tym obszarze najwięcej przestępstw w skali Ukrainy; co jednak istotne - były to przestępstwa w świetle specyficznej nomenklatury prawa ZSRR, czyli np. "kradzież własności socjalistycznej", a więc podjęcie próby zdobycia żywności czy odzieży. Do śmierci Stalina region funkcjonował w warunkach gospodarki wojennej, co spychało potrzeby konsumpcyjne na dalszy plan.

W latach 1953-56 nastąpiła poprawa sytuacji w rolnictwie, jak i budownictwie mieszkaniowym, czego przejawem była budowa bloków zwanych „chruszczowkami”. Przelom lat '50 i '60 XX wieku to zarazem upowszechnienie edukacji i zwalczanie analfabetyzmu w Donbasie. Rozwój gospodarczy ZSRR wytworzył oczekiwania nakierowane na konsumpcję dóbr materialnych, nie tylko tych pierwszej potrzeby. To wówczas miały powstawać w Donbasie kasyna i kluby nocne, które według trudnych do zweryfikowania informacji nieoficjalnie tolerowały władze (Кузин 2006, s. 271).

W latach pięćdziesiątych w Donbasie wypracowano techniki wydobywania węgla, które stały się wzorem dla kopalń Workuty, Dalekiego Wschodu, Karagandy, Kuzbasu, okolic Moskwy, Basenu Lwowsko-Wołyńskiego. Na regionie tym wzorowano się od 1953 roku pod względem organizacji pracy

grupowej także w Rumunii, Czechosłowacji, na Węgrzech, w Polsce, w Niemieckiej Republice Demokratycznej, Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej, jak również w takich krajach jak Austria, Wielka Brytania, Argentyna, Francja, Włochy, India, Chile czy Japonia. Innowacyjne metody wypracowano w kopalni nr 3, należącej do zjednoczenia „Czystiakowantracyt” z miasta Czystiakowo (obecnie noszącego nazwę Torez), w której od 1948 eksperymentowano w zakresie mechanizacji i automatyzacji wydobywania węgla. To właśnie od tego trustu od lat pięćdziesiątych uczyli się górnicy z różnych części świata innowacyjnych technik pracy pod ziemią.

W sierpniu 1956 roku Donbas odwiedził I sekretarz Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, Nikita Chruszczow. Po jego wizycie staliński (ówczesna nazwa Doniecka to Stalino) oddział obwodowy Komunistycznej Partii Ukrainy (bolszewików) przyjął 28 sierpnia 1956 roku 58-punktowy plan dla regionu, związany przede wszystkim z rozwojem infrastruktury socjalnej i wydobywaniem węgla. Problemem był wówczas niedostatek mieszkań, zdarzało się bowiem, że na jednego człowieka przypadają 3-4 m² powierzchni. Normą było, że w 8-pokojowych lokalach żyły 30-32 rodziny, w pokojach o powierzchni 12 m² mieszkało od 6-8 do niekiedy 10 ludzi. Innym problemem były odczuwalne braki w infrastrukturze drogowej i kanalizacji. Zarazem przyrost ludności kreował coraz większe potrzeby w tym zakresie, czego skutkiem był ogólny deficyt wody w regionie. Miało to swoje odbicie również w opiece zdrowotnej – w 1950 w ówczesnym Stalino na 1000 miejsc pracy przypadało 8,3 łóżek szpitalnych, w 1955 – 6,4, zaś w skali obwodu – 7,6 (Мазигтова 2005).

Politykiem, na którego spadła odpowiedzialność za rozwiązanie wspomnianych problemów regionu był Władimir Degtiarow, który pełnił funkcję sekretarza stalińskiego obwodowego komitetu KPU(b). Wcześniej to właśnie Degtiarow, mimo młodego wieku, odpowiadał za organizację pracy w przedsiębiorstwach, które były poligonem doświadczalnym w zakresie automatyzacji i mechanizacji wydobywania węgla. Metodą na rozwiązanie problemów z infrastrukturą socjalną było budownictwo indywidualne przy zakładach przemysłowych. Rozpoczęto też budowę dróg, ruszyły poważne inwestycje w rozbudowę kanalizacji, powiększono liczbę gospodarstw domowych, do których docierał gaz. Donbas miał stać się przykładem ewolucji regionu zdominowanego przez osiedla typu barakowego do regionu rzeczywiście uprzemysłowionego. Jednocześnie do końca lat pięćdziesiątych realizowano politykę doskonalenia technologii produkcji i budownictwa na bazie lokalnych zasobów.

Istotna była również działalność Oleksandra Zasadzko, o czym świadczyć może skuteczne domaganie się u Stalina podwyżek pensji dla górników z Donbasu, gdy Zasadzko był ministrem przemysłu węglowego ZSRR. W 1955 roku wszedł on w konflikt z Chruszczowem na tle organizacji tej gałęzi gospodarki, w związku z czym został odsunięty od stanowiska.

Tymczasem, elity partyjne Ukrainy zwróciły się do Chruszczowa, by Zasadzko wrócił do republiki. Polityk ten miał zostać ministrem przemysłu Ukraińskiej SRR, postawił jednak Chruszczowowi warunek, by to bezpośrednio od I sekretarza KC KPZR otrzymał on nominację. Doszło do tego 8 sierpnia 1956 w obecności tysięcy górników i działaczy partyjnych, na oczach których na stadionie donieckiego klubu „Szachtar” Zasadzko objął stanowisko ministra przemysłu węglowego republiki – to właśnie dzięki jego staraniom przyjęto wspomniany wcześniej plan dla rozwoju infrastruktury w Donbasie. Na początku 1958 roku Zasadzko został wicepremierem ZSRR odpowiedzialnym za przemysł węglowy⁴. Dzięki jego staraniom 75% nakładów finansowych, przeznaczanych przez władze centralne na tę gałąź gospodarki, kierowano do Donbasu, a nie chociażby do Kuźnieckiego Zagłębia Węglowego (Kuzbasu). To właśnie Zasadzko położył fundamenty pod polityczną i finansową potęgę klanu donieckiego.

Na początku roku 1962 przewodniczącym donieckiej Rady Gospodarki Narodowej zostaje Degtiarow, który w kierownictwie KPU(b) cieszył się opinią organizatora zdolnego zrealizować plany wyznaczone regionowi w zakresie produkcji przemysłowej. Od razu po objęciu funkcji przewodniczącego zorganizował on posiedzenie z udziałem inżynierów i innych pracowników umysłowych oraz kierowników kombinatów, których tematem była rekonstrukcja miejscowego przemysłu i wprowadzenie nowych rozwiązań w zakresie techniki. Dzięki reformie KPZR podjętej na Plenum KC w listopadzie 1962 roku partia komunistyczna była podzielona na dwa segmenty – jeden zajmujący się rolnictwem, drugi – przemysłem. Dzięki temu Degtiarow objął stanowisko pierwszego sekretarza Donieckiego Przemysłowego Komitetu Obwodowego Komunistycznej Partii Ukrainy. Zarazem Doniecki Komitet Obwodowy Rolnictwa został największym na Ukrainie i jednym z pięciu największych w całym ZSRR. W Donieckim Rejonie Ekonomicznym wydobywano wówczas 90% węgla Ukrainy i jedną trzecią całego ZSRR (Мазитова 2005).

W celu rozwoju potencjału regionu za kadencji Degtiarowa rozbudowano infrastrukturę socjalną dla pracowników nauki. Przeznaczono wówczas znaczne obszary pod nowe budynki, jak i pod ogród botaniczny. W grudniu 1965 powstało Donieckie Centrum Naukowe Akademii Nauk Ukraińskiej SRR, z kolei we wrześniu tego roku – Doniecki Uniwersytet Państwowy. Pod koniec 1965 w Doniecku działało 21 instytucji naukowo-technicznych oraz 22 wyższe i średnie szkoły profilowane. Wówczas Donieck zyskał znaczenie pod względem nauki nie tylko w skali republiki, ale i całego ZSRR. Degtiarow cieszył się wówczas wysokim zaufaniem kierownictwa KPU(b), które potwierdziło status Doniecka jako znaczącego ośrodka

---

⁴ К 100-летию со дня рождения А.Ф.Засядько, <http://zasyadko.net/index.php/2011-02-14-13-01-55/mhistory/mzasyadko100let.html>, 1.09.2016.

naukowego. W wymiarze ekonomicznym, Degtiarow doprowadził do osiągnięcia pełnej samodzielności i przewagi – gospodarczej i politycznej – Donbasu nad większością radzieckich ośrodków gospodarczych. Górnicy Donbasu uzyskali nieproporcjonalnie duże w skali całego ZSRR ulgi socjalne i niezwykle wysokie zarobki, stając się elitą robotniczą. W tym okresie zaczęła się utrwalać specyficzna donbaska tożsamość lokalna, jednocześnie trwały procesy konsolidowania się lokalnych społeczności Donbasu. Ludność regionu zrzuciła z siebie dotychczas istniejące więzi wiejskie i stała się typową społecznością wielkoprzemysłowej klasy robotniczej, co zaważyło na odrębności Donbasu w skali niepodległej już Ukrainy po samorozwiązaniu Związku Radzieckiego.

Literatura

- Bilinsky, Y., 1977, *The Communist Take-over of the Ukraine*, [w:] *The Ukraine, 1917-1921: A Study in Revolution*, ed. T. Hunczak, Cambridge, Massachusetts.
- Friedgut, T., 1989, *Iuzovka and Revolution*, t. 1: *Life and Work in Russia's Donbass, 1859-1924*, Princeton.
- Pawluczuk, W., 1998, *Ukraina – polityka i mistyka*, Kraków.
- Reshetar, Jr. J. S., 1997, *The Communist Party of the Ukraine and Its Role in the Ukrainian Revolution*, [w:] *The Ukraine, 1917-1921: A study in Revolution*, ed. T. Hunczak, Cambridge, Massachusetts.
- Skrukwa, G., 2008, *Formacje wojskowe ukraińskiej „rewolucji narodowej” 1914-1921*, Toruń.
- Studenna-Skrukwa, M., 2014, *Ukraiński Donbas. Oblicza tożsamości regionalnej*, Poznań.
- Wynn, Ch., 1992, *Workers, Strikes and Pogroms. The Donbass – Dnepr Bend in Late Imperial Russia, 1870-1905*, Princeton.
- Zajączkowski, W., 2009, *Rosja i narody. Ósmy kontynent. Szkice dziejów Eurazji*, Warszawa.
- Алфоров, М., 2007, *Пропагандистське забезпечення організації зовнішніх міграцій населення в Донбас у 1930-1949-і роки*, „Донецький Вісник Наукового Товариства ім. Шевченка”, т. 18, Донецьк.
- Білецька, В., 1927, *Шахтарські пісні*, „Етнографічний вісник”, кн. 5, ред. А. Любов, В. Петров, Київ.
- Горогія, Н. Т., 2006, *Урбанізаційні процеси в Донбасі в 30-х рр. XX ст.*, [w:] *Стосунки Сходу і Заходу України: минуле, сьогодення і майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції*, ред. І. Ф. Кононов, Луганськ.
- Грицак, Я., 2008, *Місто*, [w:] *Життя, смерть та інші неприс্মності*, Київ.
- Даниленко, В.М., Лаас Н. О. (red.), 2010, *Повосенна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х - середина 1950-х рр.)*, Київ, т. 1-2.
- Ерхов, Т. (red.), 1976, *История городов и сел Украинской ССР. Донецкая область*, Киев.

- Кононов, І.Ф., 2000, *Етнос. Цінності. Комунікація. Донбас в етнокультурних координатах України*, Луганськ.
- Косіор, С. В., 1968, *Вибрані статті і промови*, Київ.
- Кравченко, Б., 2007, *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.*, Київ.
- Кравченко, Б., 1997, *Українська історіографія епохи національного відродження (половина ХVІІІ – середина ХІХ ст.)*, Київ.
- Кузин, С., 2006, *Донецкая мафия*, Киев.
- Куромія, Г., 2002, *Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки*, Київ.
- Козирев, В.К., 2002, *Південна Україна у внутрішній політиці Російської імперії та СРСР (ХVІІІ-ХХ століття)*, „Запоріжжя”, nr 184.
- Мазитова, Л., 2005, *Владимир Дегтярёв эпохи: Исторический очерк*, Донецк.
- Михненко, А. М., 1999, *Історія Донбасу (1861-1945 рр.)*, Донецьк.
- Права національних меншостей [w:] Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року Документи і матеріали*, nr 58, ред. В. Верстюк, 2003, Київ.
- Саржан, А. А., 1998, *Социально-экономические и политические процессы в Донбассе (1945-1998 гг.)*, Донецьк.
- Турченко, Г., 2005, *Південна Україна на зламі епох 1914-1922*, Запоріжжя.
- ІІІ Універсал Центральної Ради 20 листопада 1917 року*, [w:] В. Корол, 2001, *Історія України, Документи. Матеріали*, Київ.

The sources of separatism in Ukrainian Donbas

The article concerns the process of raising the social structure in Donbas, creating its specificity against the background of the other parts of Ukrainian state. Processes of industrialization were especially mentioned, as well as the development of miners' culture and the attitude to Russian language, which were the key factors influencing the distinctiveness of the region. In the moments of political crises this distinctiveness is expressed in the form of authentic separatist tendencies and demands of independence from the side of Ukrainian Donbas' inhabitants.

Key words: national identity, Donbas, Ukraine, distinctiveness, industrialization, society.